

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

Терентьєв Віктор Іванович

УДК 343.2 (477)

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА
ЗЛОЧИНУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.08 - кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук

Одеса - 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінального права Одеської національної юридичної академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: **Туляков В'ячеслав Олексійович**,
доктор юридичних наук, доцент,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри кримінального права

Офіційні опоненти:

Глушков Валерій Олександрович,
Доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
Центр координації наукових досліджень
системи вищих закладів освіти
і наукових установ МВС України, начальник

Андрушко Петро Петрович,
кандидат юридичних наук, доцент,
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка, завідувач кафедри
кримінального права і кримінології

Провідна установа:

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, відділ проблем кримінального права, кримінології та судоустрою, м. Київ

Захист відбудеться " 22 " 02 2003 р. о "16" годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ОНЮА за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "21" __01_- 2003 р.

В. о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради

Івакін О.А

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Дослідження проблематики законного й обґрунтованого притягнення спеціальних суб'єктів злочину до кримінальної відповідальності завжди було актуальним у доктрині кримінального права. Цього вимагає реалізація конституційних принципів побудови демократичної держави. Це обумовлюється потребою приведення кримінально-правової теорії відповідальності спеціального суб'єкту злочину у відповідність до нового етапу розвитку кримінального законодавства, потребою переосмислення ряду теоретичних положень і постулатів, обумовлених поступальним розвитком сучасного суспільства.

Проблемі відповідальності спеціального суб'єкту злочину присвятили свої роботи П.П. Андрушко, Л.В. Багрій-Шахматов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.О. Бугаєв, В.А. Владимиров, С.Б. Гавриш, Л.Д. Гаухман, В.О. Глушков, Н.А. Гуторова, П.С. Дагель, А.Ф. Зелінський, Н.Ф. Кузнецова, І.П. Лановенко, Н.С. Лейкіна, Т.А. Леснієвські-Костарева, В.О. Навроцький, А.В. Наумов, Н.А. Мірошніченко, А.А. Музика, Н.І. Мірошник, В.С. Орлов, Р. Оримбаєв, В.Г. Павлов, А.Я. Светлев, В.В. Сташис, С.А. Семенов, Е.Л. Стрельцов, Ш.С. Рашковська, С.А. Тарарухія, В.Я. Тацій, П.Ф. Тельнов, А.А. Тер-Акопов, А.П. Тузов, В.В. Устименко, В.Д. Филімонов, М.І. Хавронюк, С.О. Хімченко й інші вчені.

Однак слід зазначити, що в більшості випадків або проводився аналіз спеціальних ознак суб'єктів окремих видів злочинів, особливостей їх кваліфікації, або проблематика спеціального суб'єкту розглядалася як окремий випадок характеристик суб'єкта злочинного посягання та їхнього значення.

У вченні про склад злочину спеціальному суб'єктові приділялося невелике місце на рівні підрозділів у монографічних дослідженнях. Детальному аналізу ознак і властивостей спеціального суб'єкту присвячені роботи В.В. Устименка і С.А. Семенова, в яких автори узагальнили точки зору вчених на спеціальний суб'єкт злочину, його місце і роль серед елементів і ознак складу злочину в цілому. Дослідження, проведене В.В. Устименком наприкінці 80-х років ХХ століття, стало початковим етапом у реалізації комплексних розробок місця і ролі спеціального суб'єкту в окремих видах складів злочинів, вчинених за співучастю, аналізу проблематики кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину. Однак зміна процесу регламентації кримінально-правових відносин вимагає певного коригування зроблених висновків. Дослідження ж С.А. Семенова базується на характеристиках законодавства Російської Федерації і може задовольняти потреби правозастосовчої діяльності в Україні не повною мірою.

І проблема тут полягає, по-перше, у тому, що в чинному законодавстві зберігається тенденція розширення кількості норм, що встановлюють відповідальність суб'єктів, які володіють спеціальними ознаками. Так, за період з

1990 до 2000 року кількість складів зі спеціальним суб'єктом у кримінальному законодавстві збільшилася на 10% від загальної кількості злочинів. Аналогічна

тенденція виявляється і сьогодні. Кількість складів зі спеціальним суб'єктом збільшується з огляду на процес диференціації кримінальної відповідальності, що відбувається. Прийнятий 5 квітня 2001 року Кримінальний кодекс України запровадив у правову дійсність ряд новел, які визначають поняття спеціального суб'єкту злочину, встановлюють нові види спеціальних суб'єктів, у раніше діючому законодавстві не зазначених. Однак принципи і критерії криміналізації діянь спеціальних суб'єктів повною мірою в теорії кримінального права розглянуті не були. У такий спосіб актуальність проблеми обумовлена поширеністю складів зі спеціальними суб'єктами в новому кримінальному законодавстві, необхідністю осмислення змісту і сутності процесу криміналізації злочинів зі спеціальними суб'єктами.

По-друге, актуальність обраної теми диктується потребами практики, яка зіштовхується із значними труднощами при кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом.

По-третє, властивості спеціальних суб'єктів злочину мають значення не тільки при кваліфікації злочинних діянь, але можуть служити ще й підставою для призначення того чи іншого виду покарання, що також диференціюється в залежності від властивостей суб'єкту, впливаючи на відповідальність шляхом призначення спеціального виду покарання, або враховується як обставина, що характеризує особистість винного. Названий аспект проблеми також вимагає свого дослідження в процесі вирішення питання про сутність і зміст відповідальності спеціальних суб'єктів злочину.

Вищесказане говорить про необхідність теоретичного узагальнення проблематики відповідальності спеціальних суб'єктів злочину в сучасних умовах розвитку кримінально-правової теорії і правозастосовчої діяльності в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота спрямована на реалізацію положень Указу Президента України “Про заходи для подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян” від 18.02.2002 р. № 143/2002, положень Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 року № 1376/2000. Робота виконана відповідно до планів наукових досліджень, які здійснюються Одеською національною юридичною академією у відповідності з темою “Правові проблеми становлення і розвитку сучасної Української держави” (державний реєстраційний номер 01015001195) і є складовою частиною наукових досліджень кафедри кримінального права Одеської національної юридичної академії на 2000 - 2005 роки “Забезпечення соціальної справедливості нормами кримінального права”.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення системно-правових основ кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів злочину, з'ясування місця і ролі норм про спеціального суб'єкта злочину в структурі основних інститутів сучасного кримінального права. Мета визначила виділення ряду завдань дисертаційного дослідження, основними з яких

є:

- аналіз теоретичних передумов криміналізації злочинів зі спеціальними суб'єктами на загальнофілософському, соціологічному і політико-правовому рівнях;
- розгляд проблематики теорії відповідальності спеціальних суб'єктів як певного випадку кримінальної відповідальності суб'єкта злочину;
- розгляд історичних передумов і закономірностей становлення поняття спеціального суб'єкта злочину в українському законодавстві;
- порівняльний аналіз відображення проблематики відповідальності спеціального суб'єкта;
- теоретичне обґрунтування необхідності корекції визначення спеціального суб'єкта в чинному законодавстві;
- здійснення систематизації, типологізації і класифікації спеціальних суб'єктів злочину;
- розробка теоретичних рекомендацій з удосконалення окремих положень і норм Кримінального кодексу України, які стосуються відповідальності спеціальних суб'єктів;
- розробка практичних рекомендацій з кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом.

Об'єктом дослідження виявлення закономірностей процесу криміналізації злочинів зі спеціальними суб'єктами в кримінальному праві України.

Предмет дослідження - теоретико-методологічні проблеми відповідальності спеціального суб'єкта злочину за новим кримінальним законодавством України, основи криміналізації злочинів зі спеціальним суб'єктом, вплив ознак спеціального суб'єкта на кваліфікацію злочинів і кримінальну відповідальність.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є загальні закони наукового пізнання, фундаментальні положення теорії держави і права, соціології, кримінального права, кримінології, адміністративного права й інших юридичних наук, а також основні положення спеціальних юридичних дисциплін: судової медицини, судової психіатрії. Методологія зазначеної роботи ґрунтується також на загальних і спеціальних методах пізнання: історичному, системно-функціональному і статистичному аналізові, які застосовувалися при дослідженні розвитку становлення правових форм відповідальності спеціальних суб'єктів злочину, процесів криміналізації і декриміналізації; догматичного і порівняльно-правового методів дослідження, які дозволили за допомогою аналізу змісту юридичних конструкцій і термінів у кримінальному законодавстві (КК Російської Федерації, Республіки Беларусь, Азербайджанської республіки. Естонської республіки. Латвійської республіки, Польщі, ФРН, Іспанії, Франції, КНР) системно описати процес обумовлювання кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів злочину.

У дисертаційному дослідженні були вивчені і проаналізовані судова практика судів Миколаївської області, вибіркова практика судів України, які входять до

системи місцевих судів, а також практика спеціальних судів за 1995-2000 рр., опублікована практика вищих судових органів (200 вироків), чинне законодавство різної галузевої приналежності, практика діяльності слідчих органів у Миколаївській області, службові документи МВС України, і узагальнюючі дані власних досліджень, проведене експертне опитування слідчих і суддів Миколаївської області.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що проведене дисертаційне дослідження є першим у кримінально-правовій науці України монографічним дослідженням, присвяченим теоретичним проблемам кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів злочину за новим кримінальним законодавством України.

У дисертації обґрунтовується ряд нових у теоретичному плані і важливих для юридичної практики понять, положень і висновків, які можуть бути зведені до наступного:

- встановлено, що розширення кола суб'єктів кримінально-правових відносин визначається закономірностями процесу кримінально-правового регулювання, які зводяться в даному випадку до особливостей реалізації принципу соціальної справедливості в порівняльній і розподільній формах;

- вперше у вітчизняній юридичній науці визначено, що криміналізація суспільних відносин у слов'янській правовій родині в основному проводиться за ознаками соціальних властивостей і характеристик носіїв "кримінальності". Такий підхід виправдовується ідеологією панування колективних цінностей над індивідуальними, що бере свій початок у обшинних порядках і властивий нашій правовій родині. *Тіул* цьому значне збільшення кількості спеціальних суб'єктів є відображенням загальної тенденції кримінально-правового контролю над диференційованими за статусними і соціальними ознаками суб'єктами поведінки;

- зроблено висновок про те, що уявлення про ефективність регулятивної функції кримінально-правових відносин суперечать особливостям сучасних кримінальних обставин в Україні. У цьому зв'язку суворість нового кримінального закону, що виражається в розширенні процесу диференціації відповідальності спеціальних суб'єктів злочину, не завжди виступає адекватною потребам кримінально-правової регуляції суспільних відносин. Це призводить до підвищеної складності деяких кримінально-правових конструкцій, алогізму, недотримання принципів конструювання загальних і спеціальних норм;

- кримінальна відповідальність в Україні зверхспеціалізована. Відповідно, розширення чисельності спеціальних правових норм суперечить принципу рівності громадян, веде до ослаблення загальнопревентивної функції кримінального закону і повинне бути, по можливості, максимально скорочене;

- наведено додаткові аргументи на користь того, що поняття суб'єкта злочину є основним у схемі: "суб'єкт - вина - кримінальна відповідальність", яка знаходить вираження в процесі реалізації кримінальної відповідальності;

- виявлено форми реалізації активності спеціальних суб'єктів злочину в

дисфункціях існуючих соціальних інститутів, що дозволило предметне обмалювати як критерії криміналізації, так і процес взаємодії спеціального суб'єкта з об'єктом злочину;

- одержали розвиток і додаткове обґрунтування пропозиції щодо уніфікації кримінальної відповідальності представників юридичних осіб, особливостей кваліфікації злочинів службових осіб, неповнолітніх, військовослужбовців як спеціальних суб'єктів злочину;

- з огляду на складність процесу кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом внесено пропозицію про відповідну корекцію положень ч. 2 ст. 18 КК України для того, щоб спеціальним суб'єктом злочину була визнана особа, яка володіє поряд із загальними ознаками суб'єкта, додатковими ознаками, передбаченими Особливою частиною Кримінального кодексу.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що в роботі:

- визначено концептуальні проблеми криміналізації злочинів зі спеціальним суб'єктом, які можуть служити відправним моментом у подальших дослідженнях проблем кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину в українському законодавстві;

створено передумови подальшого розвитку законодавства про відповідальність спеціального суб'єкта злочину, з огляду на те, що положення, які містяться в роботі, можуть використовуватися при здійсненні нормотворчої діяльності, при удосконалюванні проектів нормативних актів.

Сформульовані висновки і пропозиції були направлені до Верховної Ради України і Міністерства юстиції України. Практичне значення полягає також у тому, що отримані результати можуть бути використані судовими і правоохоронними органами як рекомендації щодо кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом.

Крім того, значення дисертаційного дослідження полягає в можливості використання матеріалів для вирішення теоретичних і практичних кримінально-правових проблем, а також має базовий характер для подальшого вивчення різних елементів складу злочину.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й отримані висновки дисертаційного дослідження були повідомлені на науково-практичних конференціях у 1998-2002 рр.: на обласній науково-практичній конференції "Права людини: реальність і перспективи". - Миколаїв, 1998; на Міжнародній науково-практичній конференції "Суд в Україні: боротьба з корупцією, організованою злочинністю і захист прав людини". - Київ, 1999; в Одеській національній юридичній академії на науковій конференції професорсько-викладацького складу й аспірантів "Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на сучасному етапі", - Одеса, 2000; на Всеукраїнському науково-практичному симпозиумі "Права людини і сучасні проблеми розвитку українського суспільства". - Одеса, 2001; на Міжвузівській науково-практичній

конференції "Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в процесі правоохоронної діяльності" - Донецьк, 2001.

Основні положення дисертаційного дослідження використовуються в процесі викладання курсу кримінального права в Миколаївському навчальному центрі Одеської національної юридичної академії.

Публікації. Основні результати дослідження викладені в чотирьох навчальних посібниках і семи наукових статтях, п'ять з яких входять до переліку фахових видань, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Архітектоніці представлених положень відповідають логіка дослідження і структура дисертації. Дисертація складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 195 сторінок, з них список використаних джерел на 14 сторінках (198 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Вступ містить загальну характеристику дисертації, в якій розкриваються сутність та стан наукової проблеми, її значимість, зв'язок роботи з науковими програмами, темами, надана коротка характеристика роботи й основні положення, що виносяться на захист.

Розділ перший "Спеціальний суб'єкт злочину і кримінальна відповідальність" складається з трьох підрозділів: "Кримінально-правове регулювання і спеціальний суб'єкт злочину"; "Загальна характеристика суб'єкта злочину"; "Криміналізація і диференціація відповідальності спеціальних суб'єктів злочину в законодавстві". ,

У розділі здійснено огляд розвитку доктринальних понять і наукової думки щодо даної проблематики.

Визначено, що соціальний механізм дії кримінально-правових норм передбачає необхідність розгляду залежності між кримінально-правовими відносинами та їхніми учасниками. Це дозволяє виявити характерні риси процесу кримінально-правового регулювання, логіку, закономірності, перспективи та особливості криміналізації поведінки спеціальних суб'єктів злочину. При цьому об'єктивність процесів криміналізації — багато в чому лише правова, ідеологічна фікція.

Поняття злочинного, злочину, злочинця обумовлені соціальне й історично, причому саме на їхньому прикладі найчастіше є найбільш очевидним і просліджуванним процес еволюції соціальних уявлень, очікувань і норм. На думку

дисертанта, сучасний процес криміналізації визначається сукупністю факторів ідеологічного, політичного, системно-правового, соціально-психологічного, духовного характеру й опосередковується станом і закономірностями

функціонування девіантної активності громадян на конкретно історичному етапі розвитку конкретного суспільства, яке належить до окремої правової родини. Існування кримінально-правових заборон визначається процесом криміналізації

суспільних відносин і нейтралізується неформальним дозволом кримінальності цих відносин на практиці.

Ми зустрічаємося із зазначеним, коли злочинність є спосіб життя, а злочин - нормальне явище, коли олігархічний тип протидії злочинності формує сукупність кримінальних заборон, спрямованих більше проти незаможних, ніж проти представників влади, коли представників правлячої еліти притягають до кримінальної відповідальності лише у зв'язку зі зміною вектора політичної обстановки в країні. При цьому роль юридичної догми нівелюється, знаходячись у слабкій залежності від принципів і послідовності її реалізації в суспільних відносинах. Вищезгадана тенденція виявляється і в характеристиках розвитку сучасного кримінального права України. У роботі наводяться аргументи на користь того, що зміна стабільності і наступності тоталітарних відносин минулого століття мінливістю і колізійністю постмодерністського суспільства, правом вільного вибору, на противагу логіці формальної упорядкованості суспільних відносин у нашій правовій родині, веде до розширення меж кримінально-правового регулювання, до посилення значимості функцій і завдань кримінального права на сучасному етапі розвитку держави. При цьому держава криміналізує значну кількість порушень, виходячи із соціальних властивостей і якостей носіїв цих порушень.

Функції кримінального права та їх значущість у сучасній державі визначають тенденцію до розширення сфери кримінально-правового регулювання. Разом з тим розгляд наявності спеціальних суб'єктів, як елементів, що обумовлюють підвищену суспільну небезпеку діяння і, що викликають його криміналізацію, саме відбиває неоднозначність процесу криміналізації злочинів.

Політичні устремління, логіка імплементації ратифікованих міжнародно-правових стандартів у національне законодавство іншої за духом і моральними передумовами правової родини чреватий дисфункціональністю кримінально-правової заборони. У таких умовах кримінально-правова норма стає фікцією, правилом, що не в змозі регулювати існуючі суспільні відносини. У роботі робиться висновок про те, що суб'єктивізм криміналізації, відсутність механізму наукового формування й обумовлювання санкцій кримінального закону суперечать основному принципу рівності громадян перед законом.

В ідеалі саме властивості діяння і реакція суспільства на них є основними передумовами криміналізації, тоді як властивості особи додатковими, адитивними підставами криміналізації. Адитивність властивостей особи та її

якостей при криміналізації припускає врахування їх у процесі індивідуалізації відповідальності, але не в процесі криміналізації.

Разом з тим у процесі встановлення кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів злочину держава враховує всю систему суспільних відносин, що існували раніше, регуляцією норм, що відносяться до традиційних інститутів і моделей у даній правовій родині, нарешті, - історичним досвідом соціального контролю над правопорушниками. У зазначеному напрямку важливу роль

відіграють проблеми розподілу відповідальності між відповідними суб'єктами в залежності від правового статусу, характеристик життєдіяльності, суспільної небезпеки вчинених ними діянь. З огляду на те, що відповідність уявлень про належну поведінку ("норму") та її відхилення у певної групи (клан, рід, родина, партія, держава) є соціально-психологічною й етичною передумовою криміналізації тих чи інших вчинків у суспільстві, ми виходимо на проблему опосередкованості кримінальної відповідальності суб'єктивними ознаками діяння, соціальним статусом особи. Подібне трактування відображує проблему реалізації принципу "рівним за рівне - нерівним за нерівне", відомого правовій науці ще з давніх давен.

Логіка законодавця очевидна: установлюючи рівну міру відповідальності за конкретне діяння, диференціюючи його за видами, стосовно до статусних, системно-правових характеристик особистості, далі ми послідовно індивідуалізуємо відповідальність і покарання в процесі правозастосування. Сполучення порівняльного і диференційованого підходу виявляється в рамках диференціації й індивідуалізації кримінальної відповідальності, у процесі її визначення. У дисертації відзначається, що кримінальну відповідальність правомірно розкривати через кримінально-правові відносини, характеристику їхніх суб'єктів, об'єктів, соціальних зв'язків, сукупність взаємних прав і обов'язків. При цьому центральними складовими таких правовідносин будуть держава і суб'єкт злочину, додатковими - потерпілі від злочинів і громадські угруповання (треті особи). У дисертації відстоюється позиція, відповідно до якої кримінальна відповідальність і суб'єкт У злочину є двома взаємопов'язаними між собою і, у той же час, об'єктивно (автономно) існуючими правовими явищами.

Автономність кримінальної відповідальності виявляється в тому, що вона має місце у всіх випадках здійснення злочину, незалежно від того, чи відома особа, яка його вчинила. Автономність суб'єкту злочину виявляється в тому, що особа, яка вчинила протиправне діяння, є джерелом злочинної поведінки, незалежно від того, чи виникне у майбутньому кримінальна відповідальність, чи ні. Дослідження співвідношення кримінальної відповідальності і суб'єкту злочину повинні будуватися на постулаті їхнього об'єктивного співіснування в рамках правового простору, при врахуванні їхньої взаємної залежності й обумовленості.

Аналіз правових ознак, які характеризують суб'єкт злочинного діяння, а також властивості особистості злочинця, як сукупності соціальне значущих властивостей особи, що вчинила злочин, враховуються при криміналізації, індивідуалізації покарання або при звільненні від кримінальної відповідальності. Звідси поняття суб'єкта злочину є основним у схемі: "суб'єкт - вина - кримінальна відповідальність", що знаходить вираження у процесі реалізації кримінальної відповідальності. При ретроспективному характері кримінальної відповідальності наявність суб'єкта злочину є однією з умов виникнення відповідальності. Превентивна функція позитивної кримінальної відповідальності охоплює необмежене коло суб'єктів, яке включає не тільки осіб, що вчинили злочини.

Спеціально-превентивні заходи спрямовані тільки на суб'єкт злочинів згідно з його нормативним визначенням, та ознаками, які проаналізовано в дисертації.

У роботі здійснено історичний аналіз становлення поняття спеціального суб'єкту злочину в кримінальному праві України. При цьому констатується, що кримінально-правові відносини в Україні визначаються належністю України не до канонічної правової родини (романс-германське право, родина загального права, родина релігійно-традиційних систем, родина заідеологізованих систем), а до специфічної, нової правової родини слов'янського типу (Росія, Україна, Беларусь - євразійська правова родина), що, незважаючи на запозичення з романс-германської системи права у зв'язку з особливим геополітичним (євразійським) місцем розташування акумулювала в собі риси Західної і Східної цивілізацій, що втілюють як елементи традиційного суспільства, культурно-історичну специфіку правових цінностей, так і послідовне сходження до ліберального дозволяючого права (Ю.М. Оборотов).

І становлення і розвиток Київської Русі, і входження українських земель у Річ Посполиту, і приєднання земель до Московії і формування абсолютизму в Росії і постреволуційна практика формування соціалістичних суспільних відносин, нарешті — побудова цивільного суспільства в незалежній Україні: усі названі етапи відіграли певну роль у процесі становлення кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів злочину.

І якщо на первинних етапах розвитку слов'янської державності криміналізація спеціальних суб'єктів і диференціація кримінальної відповідальності за допомогою виділення кваліфікованих складів практично не зустрічаються, то пізніше диференціація відповідальності і криміналізація діянь у залежності від соціального стану і правового статусу особи носять тотальний характер. Спеціальний суб'єкт злочину визначався з позиції його шкідливості для правлячого класу (групи). Іноді спеціальними суб'єктами злочинів визнавалися **особи**, які мали особливий стан з огляду на приналежність до тієї чи іншої соціальної групи.

Це пов'язано як із роллю і значимістю особистісних цінностей, статусу особи в процесі кримінально-правового регулювання, так і із суб'єктними характерними-ками окремих соціальних інститутів, які охороняються нормами кримінального

права. Відомо, що основою сучасної злочинності є дух громади та її специфічні архетипи (колективізм, замкнутість, самоорганізація і згуртованість, прагнення до деякої правди і невиразні комуністичні уявлення), які реалізуються у схвалюваній суспільством кримінальній сваволі. Автономність і захищеність правом суб'єкта колективності зведена до нуля, злочинне діяння, відповідно, — до сваволі особи. Заохочуючи повсякденні порушення права з боку своїх членів, громада жорстко відноситься до таких з боку "чужинців", осіб, які мають особливий соціальний статус. У таких умовах культура криміналізації залишалася нерозвиненою: очевидні спроби регулювати будь-які пріоритетні типи відносин

методами позаекономічного примусу, криміналізуючи поведінку спеціальних суб'єктів.

Проведений аналіз норм Кримінального кодексу України (1960) вказує, що в 231 складі, що складає 75,4% від усіх злочинів, були посилання на спеціальний суб'єкт, а у 190 з них (82,2%) існує пряме встановлення ознак спеціального суб'єкта. Відповідний аналіз норм нового кримінального кодексу України (2001) показав, що сучасне кримінальне законодавство містить близько 60% норм, які вказують на спеціальний суб'єкт злочину. При цьому з 718 складів злочинів у КК 2001 р. у 414 кваліфікованих складах є непрямі вказівки на спеціальний суб'єкт (57,6%). Відповідно, у 314 складах, що складає 43,7%, є пряма вказівка на ознаки спеціального суб'єкта. Кримінальна відповідальність зверхспеціалізована.

Зазначена тенденція є типовою для кримінально-правової політики в родині слов'янського права. Так, у КК Російської Федерації міститься 47% спеціальних суб'єктів в основних складах, у КК Білорусі - 42,3%, у побудованому на підставі Модельного Кримінального кодексу КК Узбекистану - 53,6%, тоді як у КК Польщі - 28,4%, КК ФРН - 28 %, КК Іспанії - 26,7 %. Подібна тенденція виявлена і при аналізові розподілу кількості спеціальних суб'єктів у кваліфікованих складах злочинів.

Разом з тим, безумовно позитивним кроком стало законодавче закріплення поняття спеціального суб'єкта злочину в КК України 2001 р., що дозволило перевести доктринальні погляди у практичну площину застосування положень про спеціальний суб'єкт злочину.

Розділ другий "Спеціальний суб'єкт злочину в сучасному кримінальному законодавстві" складається з трьох підрозділів: "Поняття й ознаки спеціального суб'єкту злочину"; "Класифікація спеціальних суб'єктів злочину"; "Кваліфікація злочину зі спеціальним суб'єктом у кримінальному праві України".

Аналіз основ кримінальної відповідальності показує, що склад злочину необхідно розглядати як визначену систему, цілісність, ансамбль, всі елементи і складові частини якого знаходяться в нерозривному зв'язку і взаємозалежності, у своїй єдності утворюючи інтегроване, нерозривне ціле. І спеціальний суб'єкт злочину не лежить за межами складу злочину, а є його невід'ємною частиною, яка знаходиться в динаміці взаємодії з елементами, які складають ціле. Тому розгляд спеціального суб'єкту в системі елементів складу злочину, у їхньому взаємозв'язку дозволяє правильно і всебічно розкрити характеристику спеціального суб'єкту. Припустимим і можливим є винятково аналіз нормативного визначення спеціального суб'єкта злочину як фізичної осудної особи, що володіє кримінальною правоздатністю, що вчинила злочин, суб'єктом якого може бути лише визначена особа (ч. 2 ст. 18 КК України). Дійсно, спеціальним суб'єктом визнається фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності і володіє визначеними кримінальним законом спеціальними ознаками, що є обов'язковими ознаками складу злочину. Зазначені спеціальні ознаки набувають особливого характеру з огляду на особливості впливу особи на конкретні

суспільні відносини, блага і цінності, що знаходяться під кримінально-правовою охороною (об'єкт злочину); специфіки такого впливу (об'єктивна сторона) і змісту психічної складової такого впливу (суб'єктивна сторона злочину). Звідси виділення визначених спеціальних ознак суб'єктів злочинів у кримінально-правовій нормі здійснюється на підставі взаємодії суб'єкта злочину з іншими елементами його складу.

У роботі встановлюється, що спеціальний суб'єкт злочину, будучи елементом функціонування соціального інституту, своїми статусними характеристиками здатний реально чи потенційно заподіяти певної шкоди охоронюваним кримінальним законом цінностям, інтересам і благам, впливає на них, порушує їх соціально-значущий характер. Соціальні інститути як сукупність суб'єктів суспільних відносин, що забезпечують реалізацію визначених функцій держави, втілюються в сукупності осіб, установ, організацій і соціальних ролей. Завдяки реалізації інтегративної регулятивної, комунікативної й охоронної функцій, які втілюються в них, вони є найважливішими факторами забезпечення соціального порядку.

Суспільна небезпека діянь спеціальних суб'єктів полягає й у тому, що в результаті їх вчинення створюється поле проступків (девіацій), які прагнуть заповнити пролом, що виник у результаті ненормального функціонування того чи іншого інституту. Так, бюрократизм спричиняє протекціонізм і корупцію, колапс системи виконання судових рішень, - існування системи "рівнобіжної" юстиції, недосконалість регуляції економічних відносин - тіньові компенсаторні механізми.

Пов'язаність діяння з проявами активності людини у зовнішньому світі визначає залежність характеристик об'єктивної сторони посягання від суб'єктивних характеристик виконавця (усвідомленість, добровільність діяння, характер діяльності). У цьому зв'язку виділення окремих видів спеціальних суб'єктів у залежності від характеру роботи, яка виконується, є формою криміналізації ознак спеціального суб'єкта, що виходить з характеристик об'єктивної сторони. При цьому складається стійкий зв'язок між усвідомленням

небезпечного характеру дій (суб'єктивна сторона) і об'єктом злочину. Таким чином, спеціальний суб'єкт за допомогою усвідомлення властивих йому спеціальних ознак у процесі здійснення суспільне небезпечного діяння завдає шкоди охоронюваним кримінальним правом цінностям, благам і інтересам, пов'язаним із характеристиками діяльності і статусом спеціального суб'єкта.

Вивчення ознак спеціального суб'єкта злочину дозволило зробити висновок про те, що спеціальним суб'єктом злочину повинна визнаватися особа, яка володіє поряд із загальними ознаками суб'єкта, додатковими ознаками, передбаченими Особливою частиною Кримінального кодексу, і які є обов'язковими для відповідного конкретного складу злочину.

Спеціальні ознаки суб'єктів злочину мають різний правовий зміст, що виражається в правовому статусі (покладання правових обов'язків щодо

забезпечення обороноздатності країни, здійснення правосуддя), професійної діяльності, що виконується, фізичних властивостях особи і наявності родинних відносин особливостях здійснення злочинних дій. У цьому зв'язку за способом закріплення в статтях Особливої частини КК спеціальних суб'єктів злочину можна розділити на фактичні і нормативні. До фактичних спеціальних суб'єктів відносяться особи, спеціальні характеристики яких закріплені в кримінальному законі за допомогою опису ознак об'єктивної сторони злочину, які дозволяють зробити висновок про обмеження криміналізації діяння кола суб'єктів, що володіють спеціальними властивостями. До нормативних спеціальних суб'єктів відносяться особи, вимоги до статусу й інші характеристики яких чітко викладені в диспозиції відповідної кримінально-правової норми.

З практичної точки зору більш прийнятною вважається класифікація спеціальних суб'єктів злочинів за властивостями, що їх характеризують. У цьому зв'язку в роботі аналізуються типологічні і видові угруповання спеціальних суб'єктів злочину, робиться висновок про те, що підрозділ спеціальних суб'єктів злочину за ознаками юридичного закріплення стану особи в державному і громадському житті; професійної діяльності суб'єкта; біологічної природи людини; специфіки вчинених злочинних дій може бути цілком використане у практиці правозастосовчої діяльності.

Особливості кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом звичайно охоплюють ряд проблемних питань значення ознак спеціального суб'єкта для кваліфікації злочину; спеціальних правил кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом; кваліфікації злочинів за співучастю в злочинах зі спеціальним суб'єктом.

Дослідження специфіки ознак спеціального суб'єкта злочину, закріплених у кримінальному законі, припускає: виділення ключових, інтегруючих особливостей видових і нормативних ознак спеціального суб'єкта; визначення характеристик розподілу ознак спеціальних суб'єктів у складах із бланкетними диспозиціями; конкретизацію спеціальних ознак стосовно конкретного випадку.

У роботі докладно розглянуті позначені підстави. Щодо питання кваліфікації військових злочинів, у дисертації робиться висновок про те, що в диспозиції статті 401 КК України необхідно було б указати не тільки видові ознаки спеціальних суб'єктів, але і визначити коло осіб, які не володіють цими ознаками. Таке доповнення дозволить чітко визначити коло осіб, які можуть виступати суб'єктами військових злочинів; відмежувати коло осіб, які виконують різні обов'язки, зовні схожі з визначеними видами військової служби, але не підпадають під дію статей про військові злочини.

Уявляється доцільним також з урахуванням неоднозначності кваліфікації дій представників юридичних осіб, у злочинах у сфері економіки нормативне закріпити положення про те, що кримінальну відповідальність за злочинне діяння в справі юридичної особи повинна нести фізична особа, яка вчинила зазначене діяння як представник даної юридичної особи, або яка діяла за дорученням

юридичної особи, або службова особа, пов'язана з цією юридичною особою трудовими відносинами. Зазначене положення диктується потребами практики. Так, експертне опитування 100 працівників органів досудового слідства і суддів Миколаївської області показало, що дві третини з них вважають, що Особливу частину КК України варто доповнити видовими нормами, в яких визначалися б ознаки спеціальних суб'єктів злочинів. Дев'яносто три експерти висловилися за подальше розширення ознак спеціального суб'єкта шляхом їхнього детального закріплення в нормах Особливої частини Кримінального кодексу України.

Аналізуючи спеціальні правила кваліфікації, ми зіштовхуємося із ситуаціями, коли відсутність спеціальних властивостей і якостей суб'єкта могли служити підставою для притягнення особи до відповідальності як універсального суб'єкта; фікції виконавця, при якій об'єктивну сторону виконує особа, що діяла на прохання, за вказівкою, сама не володіючи ознаками спеціального суб'єкта (при цьому спеціальний суб'єкт повинен визнаватися виконавцем, а особа, яка фактично виконала об'єктивну сторону злочину - посібником); конкуренції між спеціальним і спеціально-конкретним суб'єктом; особливостей кваліфікації діянь, зроблених спеціальними суб'єктами в кваліфікованих і привілейованих складах злочинів.

Дослідження використання законодавцем спеціальних ознак суб'єктів злочинів як кваліфікуючих ознак складів злочинів, а однаково, для встановлення привілейованих складів, дає можливість з одного боку диференціювати кримінальну відповідальність, а з іншого - з метою неможливості притягнення до відповідальності осіб, що такими спеціальними ознаками не володіють чітко й однозначно визначити коло потенційних суб'єктів конкретних злочинів.

При розгляді меж відповідальності співучасників у злочинах зі спеціальним суб'єктом, у роботі виділяються три види подібних ситуацій. Перший стосується випадків, коли у скоєні злочину, поряд зі спеціальним суб'єктом, що виконує об'єктивну сторону, беруть участь особи, чії дії підпадають під ознаки чч. 3 - 5

ст. 27 КК (тобто організатора, підбурювача або посібника). Їхнє протиправне поведіння кваліфікується відповідно до правил, передбачених у чч. 2 - 5 ст. 29 КК України. Другий вид - коли об'єктивну сторону діяння виконує особа, спеціально залучена спеціальним суб'єктом для цих цілей. Подібний варіант не завжди представляється можливим розглядати як посереднє виконання, оскільки особа, яка не є спеціальним суб'єктом, має всі ознаки загального суб'єкта (вік, осудність) і може обирати той чи інший варіант поведіння. При цьому кваліфікація діяння буде залежати від правосуб'єктності особи, яка виконує об'єктивну сторону, а також від особливостей кримінальної правової характеристики діяння, яке нею вчинене. Третій вид - коли в безпосередньому виконанні об'єктивної сторони злочину зі спеціальним суб'єктом бере участь кілька осіб. Сьогодні у випадку, коли особа, яка не володіє ознаками спеціального суб'єкта, здійснює дії, що належать до об'єктивної сторони злочину, то ці дії підлягають кваліфікації як пособництво в здійсненні злочину, оскільки дії особи

мали характер надання сприяння в протиправних вчинках спеціального суб'єкта. Разом з тим у дисертації відстоюється позиція необхідності нормативного закріплення інституту співвиконавства, визначаючи співвиконавця як особу, яка вчинила злочин разом з виконавцем, але не володіє його спеціальними ознаками, що більш точно дозволило б вирішити дану проблему. При цьому ознаки спеціального суб'єкта не повинні поширюватися на інших співучасників, якщо вони стосуються особистісних властивостей спеціального суб'єкта.

У дисертації розглянуті також підстави притягнення до кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів за діяння, які не передбачають спеціальної відповідальності спеціальних суб'єктів. З огляду на те, що загальні ознаки суб'єкта злочину властиві спеціальним суб'єктам в обов'язковому порядку, при кваліфікації подібних діянь діє правило пріоритетності норм, у яких зазначений спеціальний суб'єкт. Відповідно, спеціальні ознаки суб'єкта, які закріплені в окремих статтях Кримінального кодексу України за допомогою вказівки їх ролі в співучасті, є додатковими до загальних ознак і тому характеризують винного у вчиненні діяння як спеціального суб'єкту злочину. При обов'язковій (необхідній) співучасті законодавче закріплені ознаки суб'єкта є обов'язковою умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності і не вимагають відсилання до ст. 27 КК України, оскільки їхні дії в рамках конструкції статті розглядаються як співвиконавство.

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнені результати дисертаційного дослідження, визначені загальні перспективи розвитку інституту кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів злочину в законодавстві України.

Необхідність розгляду проблеми залежності між відносинами, які існують у суспільстві, кримінально-правовими нормами та їхніми учасниками обумовлені механізмом дії кримінально-правових норм, що включають характеристики особистості правопорушника, відношення якого до правової норми визначається його соціальними властивостями й іншими значимими факторами. Зазначена обставина визначає розширення кола суб'єктів кримінально-правових відносин. Ця тенденція пов'язана і з особливостями реалізації принципу соціальної справедливості в його порівняльній і розподільній формах, а також сутністю і значенням характеристик кримінальної відповідальності в пануючій правовій доктрині.

Криміналізуючи діяння, диференціюючи й індивідуалізуючи кримінальну відповідальність, законодавець керується не стільки принципом економії кримінальної репресії, скільки сукупністю факторів ідеологічного, політичного, системно-правового, соціально-психологічного, духовного характеру і опосередкованої станом і закономірностями функціонування девіантної активності громадян на конкретно-історичному етапі розвитку конкретного суспільства, що належить до конкретної правової родини.

Зазначена обставина і виявляється в тенденціях розвитку відповідальності

спеціальних суб'єктів у кримінальному праві України. Криміналізація суспільних відносин у слов'янській правовій родині проводиться в основному по ознаках соціальних властивостей і характеристик носіїв “кримінальності”. Багато в чому це пов'язано з роллю і значимістю особистісних цінностей, статусу особи в процесі кримінально-правового регулювання, багато в чому - з особливостями розвитку слов'янської правової родини, культурно-історичною специфікою правових цінностей у слов'янських громадах, патологією права в колективістських суспільних відносинах. При цьому орієнтація законодавця на виділення “лідерів” кримінальних відносин виправдовувала раніше і виправдовує тепер процес криміналізації злочинів зі спеціальним суб'єктом.

Уявляється доцільним, щоб властивості діяння і реакція суспільства на них були основними передумовами криміналізації, тоді як властивості особи - додатковими підставами криміналізації. Додаткові особистісні властивості і якості при криміналізації припускає урахування їх у процесі індивідуалізації відповідальності, але не у процесі криміналізації. Ступінь досягнення цілей кримінального права (ефективність кримінально-правових заходів) за зверхспеціалізацією Кримінального кодексу мінімальна. Отже, у сучасному кримінальному праві України суб'єктні елементи кримінально-правових відносин надмірно впливають на диференціацію змісту кримінальної відповідальності безпосередньо (за наявності ознак, які належать до властивостей спеціальних суб'єктів основних та кваліфікованих складів чи ознак суб'єктів злочинів, об'єднаних правовою можливістю впливати на кваліфікацію діяння і кримінальну відповідальність) або опосередковано — здобуваючи значення факультативних ознак, що відносяться, як правило, до особи суб'єкта злочину.

Поняття суб'єкта злочину містить сукупність ознак, на підставі яких фізична осудна особа, що вчинила суспільно-небезпечне діяння, підлягає кримінальній відповідальності. Необхідність формування кримінально-правового тезауруса в цій області припускає вирішення питань щодо правил відповідальності військовослужбовців, представників юридичних осіб, вікової (спеціальної) осудності неповнолітніх як підстав конкретизації кримінальної відповідальності окремих видів спеціальних суб'єктів злочину.

Розглядаючи склад злочину як ансамбль складових елементів, у своїй єдності утворюючих інтегроване, нерозривне ціле, відзначимо також, що виділення певних спеціальних ознак суб'єктів злочинів здійснюється на підставі взаємодії суб'єкту злочину з іншими елементами його складу. Так, спеціальний суб'єкт злочину, будучи елементом функціонування соціального інституту, своєю діяльністю зсередини руйнує систему забезпечення безпечного існування особи, суспільства, держави тоді, коли суб'єкт замість виконання визначених його соціальною роллю (станом) корисних функцій шляхом дії чи бездіяльності, пов'язаного з його статусними характеристиками, заподіює шкоди позначеним об'єктам кримінально-правової охорони.

Класифікація злочинів зі спеціальним суб'єктом повинна відображувати як

закономірності криміналізації діянь зі спеціальним суб'єктом; диференціації кримінальної відповідальності злочинів зі спеціальним суб'єктом (що дозволяє розподілити злочини зі спеціальним суб'єктом за видовими ознаками), так і логіку і спосіб закріплення ознак спеціального суб'єкта в законодавстві, що відображує розподіл спеціальних суб'єктів у залежності від способу закріплення ознак спеціального суб'єкта в правовій нормі.

При кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом практика виходить з послідовної необхідності закріплення специфічних ознак спеціальних суб'єктів злочинів, криміналізація діянь яких відбувається за допомогою постановки під охорону конкретної групи правових благ і цінностей, безпосередньо в кримінальному законі. Спеціальні правила кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом встановлюються у випадках, коли криміналізація діяння спеціального суб'єкта виходила з необхідності диференціації кримінальної відповідальності, виділення кваліфікованих складів злочинного посягання. При цьому відсутність спеціальних властивостей і якостей суб'єкта могла служити підставою для притягнення особи до відповідальності як універсального суб'єкта.

Здійснений аналіз показав що визначена "розмитість" кримінально-правової термінології при конструюванні існуючого визначення спеціального суб'єкта може спричинити неправильну кваліфікацію значної кількості злочинів. Викладене дозволяє зробити висновок про те, що спеціальним суб'єктом злочину повинна визнаватися особа, яка володіє поряд із загальними ознаками суб'єкту, додатковими, передбаченими Особливою частиною Кримінального кодексу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Деякі питання кваліфікації воїнських злочинів за законодавством України //Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2000. - № 1. - С. 172-177.
2. Загальне поняття спеціального суб'єкта та його класифікація //Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць ОНЮА. - Одеса, 2000. - Вип. 8. - С. 185-188.
3. Спеціальний суб'єкт злочинів у сфері підприємницької діяльності //Актуальні проблеми держави та права. Збірник наукових праць ОНЮА. -Одеса, 2000. - Вип. 7. - С. 196 - 201.
4. Специальный субъект как элемент состава преступления в системе признаков состава преступления //Актуальні проблеми держави та права: Збірник наукових праць ОНЮА. - Одеса, 2000. - Вип. 10. - С. 117 - 125.
5. Соучастие в преступлениях со специальным субъектом: постановка проблемы //Підприємництво, господарство і право. - Київ, 2001. - № 8. -с.105-108.
6. Постановка проблемы о соучастии в преступлениях со специальным субъектом //Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць ОНЮА. - Одеса, 2001. - Вип. 12. - С.447 - 453.
7. Деякі питання кваліфікації воїнських злочинів //Науково-дослідний інститут

"Проблеми людини". - К., 1999. - Т.18: Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. - С. 193 - 199.

8. Специальный субъект преступления и "необходимое" соучастие //Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції - Донецьк, 2001. - С. 388 -394.

9. Терентьев В.И. Основные процессуальные и организационные документы предварительного следствия и дознания. - Николаев, 1997. - 204с.

10. Терентьев В.И. Уголовное право Украины. Общая часть. Конспект лекций.-Николаев, 1999.- 222 с.

11. Бондаренко Н.А., Терентьев В.И. Международное уголовное право: Учебное пособие. - Одесса, 2000. - 45 с.

12. Бондаренко Н.А., Терентьев В.И. Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций. - Одесса-Николаев, 2000. - 398 с.

13. Бондаренко Н.А., Мирошниченко Н.А., Терентьев В.И. Уголовное право Украины. Общая часть. Конспект лекций. - Одесса - Николаев. - 2001. - 83 с.

14. В.И. Терентьев Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций. - Николаев, - 2002. - 466 с.

АНОТАЦІЯ

Терентьев В.И. Відповідальність спеціального суб'єкта злочину за кримінальним правом України. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. - кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2003.

У дисертації розглянуто питання особливостей кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину в Україні, враховуючи історичний розвиток кримінального законодавства, зміни кримінально-правових доктрин та їх сучасний стан. Здійснено комплексний підхід до аналізу особливостей криміналізації та диференціації кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів злочинів.

З'ясовано соціальну сутність криміналізації злочинів зі спеціальним суб'єктом, правову природу спеціального суб'єкта злочину за новим кримінальним законодавством України. Проведено диференціацію спеціальних суб'єктів, охарактеризовано їхні види. Надано визначення поняття спеціального суб'єкту злочину. Визначено недоліки діючого законодавства та практики його застосування при кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом, сформульовано пропозиції кримінально-правового характеру щодо їх удосконалення.

Ключові слова: спеціальний суб'єкт злочин; кримінальна відповідальність; криміналізація; диференціація відповідальності; кваліфікація злочинів.

АННОТАЦИЯ

Терентьев В.И. Ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08. - уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2003.

В диссертации рассмотрены вопросы особенностей криминализации, дифференциации и индивидуализации уголовной ответственности специального субъекта преступления в уголовном праве Украины.

Особое внимание уделено выяснению социальной и правовой сущности специальных субъектов преступления. Определено, что в процессе установления уголовной ответственности специальных субъектов преступления государство связано всей системой ранее существовавших общественных отношений, регуляцией норм, относящихся к традиционным институтам и моделям в данной правовой семье, наконец, историческим опытом социального контроля над правонарушителями.

Сделан и научно обоснован вывод о том, что криминализация общественных отношений в славянской правовой семье в основном проводится по признакам социальных свойств и характеристик носителей криминальности. Такой подход оправдывается восходящей к общинным порядкам и свойственной нашей правовой семье идеологией господства коллективных ценностей над индивидуальными. Поощряя обыденные нарушения права со стороны своих членов, община жестко относилась к таковым со стороны "чужаков", лиц обладающих особым социальным статусом. В таких условиях культура криминализации оставалась неразвитой: очевидны попытки регулировать любые приоритетные типы отношений методами внеэкономического принуждения, криминализируя поведение специальных субъектов. При этом значительное увеличение количества специальных субъектов является отображением общей тенденции уголовно-правового контроля над дифференцированными по статусным и социальным признакам субъектами поведения.

Уголовная ответственность в Украине сверхспециализирована. В отличие от стран Западной Европы, где количество составов со специальным субъектом не превышает 25 % от общего количества норм, в Украине и иных странах славянской правовой семьи - оно составляет свыше 50 %. В этой связи суровость нового уголовного закона, выражающаяся в расширении процесса дифференциации ответственности специальных субъектов преступления, не всегда выступает адекватной потребностям уголовно-правовой регуляции общественных отношений. Это приводит к повышенной сложности некоторых уголовно-правовых конструкций, алогизму, несоблюдению принципов конструирования общих и специальных норм.

В работе выявлены формы реализации активности специальных субъектов преступления в дисфункциях существующих социальных институтов, что позволило предметнее обрисовать как критерии криминализации, так и процесс взаимодействия специального субъекта с объектом преступного посягательства.

Специальный субъект преступления изнутри разрушает своей деятельностью систему обеспечения безопасного существования личности, общества, государства тогда, когда он вместо выполнения определенных его социальной ролью полезных функций путем действия или бездействия, связанного с его статусными характеристиками, причиняет вред. Помимо прочего, опасность действий специальных субъектов состоит и в том, что в их результате создается поле проступков (девиаций), стремящихся заполнить брешь, возникшую в результате ненормального функционирования того или иного института. Так, бюрократизм влечет за собой протекционизм и коррупцию, коллапс системы исполнения судебных решений, существование системы параллельной юстиции, несовершенство регуляции экономических отношений - теневые компенсаторные механизмы.

Изучение признаков специального субъекта преступления позволило сделать вывод о том, что специальным субъектом преступления должно признаваться лицо, обладающее наряду с общими признаками субъекта, дополнительными признаками, предусмотренными Особенной частью Уголовного кодекса и являющимися обязательными для соответствующего конкретного состава преступления. Определены признаки специального субъекта преступления.

Осуществлена классификация и типологизация специальных субъектов преступления. Анализируются типологические и видовые группировки специальных субъектов преступления, делается вывод о том, что подразделение специальных субъектов преступления по признакам юридического закрепления положения лица в государственной и общественной жизни; профессиональной деятельности субъекта; биологической природы человека; специфики совершаемых преступных действий может быть вполне использовано в практике правоприменительной деятельности.

Учитывая результаты экспертного опроса, подтвердившие необходимость формулировки видовых норм, описывающих признаки специальных субъектов преступления, в работе получили развитие и дополнительное обоснование предложения об унификации уголовной ответственности представителей юридических лиц, особенностях квалификации преступлений служебных лиц, несовершеннолетних, военнослужащих как специальных субъектов преступления. Сформулированы предложения по изменению ряда положений уголовного законодательства Украины, касающихся ответственности специального субъекта преступления и вопросов квалификации преступлений со специальным субъектом.

Ключевые слова: специальный субъект преступления; уголовная ответственность; криминализация; дифференциация ответственности; квалификация преступлений.

SUMMARY

V. Terentjev. Special subject of crime responsibility due to criminal legislation of Ukraine. - Manuscript.

Thesis on getting degree of Candidate of Law; specialty 12.00.08 - Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. Odessa National Law Academy, Odessa, 2003.

The problem of crime special subject responsibility due to Ukrainian legislation historical development, and criminal doctrines is analyzed in this thesis. Patterns of special subject of crime criminalization and differentiation of liability are stressed. The author has defined social content, legal nature of crime special subject responsibility, description of its types, described its definition and classification.

An appropriate measures to counteract some misuses of modern legislation in order to improve it are formulated in this thesis.

Key words: special subject of crime; criminal responsibility; criminalization; differentiation of liability; qualification of crimes.